

İrşad Sami YUCA

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü,
s.yuca@alprslan.edu.tr

Eda YUCA

Araş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi
s.yuca@alprslan.edu.tr

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MUŞ BULANIK'TA ERMENİ OLAYLARI

*The Armenian Events in District Of Muş, Bulanık during
the Early 20th Century*

Özet

19. yüzyılın ilk yarısından başlamak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda gayr-i müslim tebaadan olanlar, milliyetçi ve hürriyetçi fikirlerin etkisi altında bağımsızlık için siyasi, kültürel ve askeri yöntemlere başvurmuşlardır. Osmanlı'nın gayr-i müslim tebaası içerisinde önemli bir kitleyi teşkil eden ve Anadolu coğrafyasında dağılmış bir popülasyona sahip olan Ermeniler de 19. yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir. Bu süreçte birçok istenmeyen olay müşahade edilmiştir. Sonuç olarak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde taşrada yaşayan Ermeniler, Müslüman tebaadan olan milletler özellikle de Türkler ve Kürtler ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşı karşıya gelme, Anadolu'daki birçok yerleşim merkezinde istenmeyen olayların yaşanmasına sebep olduğu gibi Muş Bulanık çevresinde de bu tür olayların vuku bulmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan bazı Ermeni olaylarının bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Kürtler, Milliyetçilik, Bulanık

Abstract

By starting from the first half of the 19th century, in the Ottoman Empire non-Muslim subjects resorted to political, cultural and military methods for independence under the influence of nationalist and libertarian ideas. Having constituted an important population within the Ottoman's non-Muslim subjects and scattered in the Anatolian geography, the Armenians also attempted separatist movements towards the end of the second half of the 19th century. Many undesirable events have been witnessed by history in this process. As a result, when it came to the beginning of the 20th century, the Armenians living in the provincial units confronted Muslims, especially Turks and Kurds. As this confrontation caused unwanted events to happen in many regions of Anatolia, these kinds of incidents also occurred around Mus, Bulanık. In this study, based on the records of the Ottoman archives, some Armenian incidents in the early 20th century around Bulanık will be evaluated.

Key Words: Ottoman, Armenians, Kurds, Nationalism, Bulanık

Giriş

Bulanık yerel ismiyle Kop, Doğusunda Malazgirt ve Bitlis (Ahlat), Batısında Varto, Güneyinde Korkut/Muş, Kuzeyinde Erzurum (Hınıs ve Karaçoban) ile çevrilidir. Bölge toprakları yüksek dağlarla çevrili olup yer yer çöküntü alanlarda akarsuların etrafında verimli otlaklar ve tarımsal faaliyetlere olanaklı topraklarının olmasından dolayı günümüze değin farklı insan gruplarını burada barındırmıştır. Bu özelliği, Bulanık bölgesinin ekonomik ve iklim koşullarının yanı sıra kültürel birikimine de önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Bilican dağı ile Murat nehri, tarih boyunca burada ikamet etmiş olan farklı dil ve dindeki insan gruplarının kültür ve gündelik hayatlarının akışı üzerinde belirleyici birer unsur olmuşlardır. Bölgenin iklim koşulları; yazın sıcak ve kurak geçmesi, kışın ise karlı ve de uzun bir müddet soğuk geçmesi yörede yaşayan insanların mikro ölçekli hayat kurallarında bazı tesirler bırakmıştır. Ancak tarihin gösterdiği kanıtlar nazarında Bulanık çevresinde yaşayan insan grupları tarih boyunca bu iklim ve coğrafik unsurlara bağlı olarak canlı ve zengin bir kültürel hayatı da var etmeyi başarmıştır.

18. yüzyılın sonunda patlak veren Fransız İhtilali'nin etrafa yaydığı yeni ideolojik düşünce unsurlarının başta birey olmak üzere toplumlara esir almaya başlamış olması tarihe yeni bir yön vermiştir. Bu düşünce unsurlarından birisi olan milliyetçilik, özellikle 19. yüzyılda milletlerin kimlik duygusunu yeniden inşa etmede önemli bir itici kuvvet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çok etnikli toplumsal yapısı Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi ve hürriyetçi fikirlerin tesirinde yeniden yeşermiş bu süre zarfında bazı Batılı büyük güçlerin de siyasi destek sağlamasıyla hareketlenmeler hızlanmış ve kopmalar gerçekleşmeye başlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı yurdu, bağımsızlık talep eden ve de şiddete başvuran mücadelelerin vuku bulduğu sahaya dönüşmeye başlamış, merkezi devletin otoritesi de giderek zayıflamıştır. Taşrada halk grupları kendi güvenlikleri için bildikleri ilkel ve sert yöntemlere başvurmaktan geri kalmamışlardır. Bulanık bölgesindeki zengin kültürel birikim 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Ancak I. Cihan Harbi öncesinde burada, milliyetçilik fikirlerinin tesiriyle, Müslüman tebaa ile Ermeni yurttaşlar arasında silahlı saldırılar ve maddi kaynakların talan edilmesi gibi vakaların cereyan ettiği görülmüştür.¹

Osmanlı yurdunu esir alan etnik kimlik temelli bağımsızlık fikirlerinden Millet-i Sadıka olarak nitelenen Ermeniler de paylarına düşeni almaya çalışmışlardır. Ermeni toplumu milli kimlik inşaları için gerekli iç ve dış destekleri sağlamada arayışlara kalkmışlardır. Özellikle Ermeni Patrikliği ve aydınları bu sürecin baş aktörleri konumundadırlar.² 19. yüzyılın sonuna doğru Müslüman tebaadan olan ve Anadolu'da önemli bir nüfusu teşkil eden Türkler ve Kürtler de milli kimlik fikirlerinin tesirine girmeye başlamışlardır.³ Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde yerel birimlerde yaşayan Ermeniler ve Müslüman tebaadan Türkler ve Kürtlerin karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz bir sosyal durum haline gelmiştir. Bu karşı karşıya gelme Anadolu'nun dâhilinde birçok bölgede istenmeyen olayların yaşanmasına neden olduğu gibi Muş Bulanık çevresinde de bu tür olayların meydana gelmesine neden olmuştur.⁴

1 Yusuf Sarınoy, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, ss. 69-105.

2 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49-50.

3 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 42-43.

4 M. Kewe Dilxeri, "Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış", *Bilican Haber*, 28 Nisan 2013.

Anadolu'nun genelinde ve Bulanık gibi mikro coğrafi bir birimde birlikte yaşam ve buna bağlı olarak farklı kültürel zenginlikler ne var ki aşırıya kaçan milliyetçi düşüncelerin kurbanı olmuştur. Söz konusu kültürel yaşam zenginliğinin yok oluşunda emperyalist devletlerin, Osmanlı yurdunun geneli üzerinde oluşturdukları jeo-stratejik siyasi, askeri ve ekonomik planların etkisinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Devrin güçlü devletlerinin politikalarının temelinde, Osmanlı'nın yer altı ve üstü zenginliklerini sömürme düşüncesinin yanı sıra kendi medeniyet algılarını ve kültür biçimlerini de buralara taşımak ve bu sayede kültürel bir asimilasyon ile zihni sömürgeleştirme gayesi güttükleri söylenebilir. Bu düşüncenin bazı kanıtlarını 20. yüzyılın başlarında Bulanık gibi Anadolu'nun doğusundaki bir yerleşim biriminde yaşanan olaylarda da bulmak mümkündür.⁵

Osmanlı Devleti'nin taşra sistemini yeniden modernize etmek amacıyla yasallaştırdığı 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre Bulanık, 1884'de Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlanmıştır. İlçe günümüzde Muş ilinin en büyük ilçesi konumundadır. Bulanık ilçesi I. Dünya savaşında bir süre Rus işgalinde kalmış, Mustafa Kemal'in 1916 yılında Edirne'deki 16. Kolorduyla birlikte Diyarbakır-Silvan'a görevlendirilmesinden sonra 6-8 Ağustos 1916 da Muş ve Bitlis, 6 Nisan 1918'de ise Bulanık, Rus işgalinden kurtarılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1927 yılında Muş'un il olması itibarıyla Bulanık, Bitlis'ten alınıp Muş'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.⁶

20. yüzyılın başlarında Osmanlı'da yapılan nüfus sayımları ise dönemin toplumsal dokusunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle Muş Bulanık bölgesinin nüfus yapısı genel olarak Müslüman ve Ermeni (Gregoryan, Katolik ve Protestan) şeklinde bir karaktere sahip olduğu ilgili verilerden anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında yapılan 1906-1907 Osmanlı nüfus verilerine göre Muş sancağında Bulanık, Varto ve Malazgirt kazaları dâhil 55.153 Müslüman, 52.746 Ermeni yaşamaktadır. 1914 yılına ait Osmanlı nüfus kayıtlarına göre ise Bulanık kaza statüsünde Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı olup kaza genelinde 16.372 Müslüman ve 14.662 Ermeni bulunmaktadır.⁷

Birlikte Yaşamın İmkânsızlaşması: Sona Doğru Osmanlı'da Ermeni Olmak

Bazı bilim insanları tarafından kuşkuyla karşılanırsa da Anadolu'nun kadim toplumlarından biri olan Ermenilerin Anadolu'daki varlıkları çeşitli kaynaklarda eski çağlara kadar dayandırılmaktadır.⁸ Ancak şu hususu belirtmek gerekir ki modern zamanda toplumları derinden etkileyen etnik milliyetçiliğin yarattığı tesir halen sosyal bilimlerde önemli bir tartışma konusudur. Buna mukabil sosyal bilimlerden tarihin de çeşitli düşünsel ve siyasi vasıtalarla milliyetçilik tarafından esir alınışı nedeniyle geçmişe ait olan bilginin dile getirilişi ve yazımı günümüze değin bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde ulusçu bakışın sirayet ettiği

5 Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji...*, s. 35.

6 *Muş Almancağı*, Transkripsiyon: Güven Aykan, Muş, 2010.; M. Kewe Dılxeri, "Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış", *Bilican Haber*, 28 Nisan 2013.; Bulanık ilçesi hakkında genel bilgi edinmek için bkz. http://www.Bulanik.Gov.Tr/Default_B0.aspx?Content=199. (Erişim Tarihi: 1.07.2015)

7 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 338-366.

8 Emin Arif (Şihaliyev), "Ermenilerin Kimliği Ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus Ve Ermeni Kaynaklarına Göre)", *OTAM*, Sayı: 17, 2005, ss. 1-13.

resmi ve sivil platformlarda tarihin tartışılması akademik düzeyin sağladığı yöntem ve metotlardan uzaklaşıp ziyadesiyle etnik aidiyet hislerinin ve resmi devletin çizdiği sınırların gölgesi altında nefes almasından dolayı umulan tatminkâr bir objektif ilerleme sağlanmamaktadır.

Yukarıda zikredilen bazı olumsuzluklara bağlı kalmaksızın Ermenilerin Anadolu'da uzun bir zaman dâhilinde varlıklarının tescili konumunda birçok eser geride bıraktıklarını görmek mümkündür. Ancak Ermeniler de kendi tarihselliklerinin kimi sebeplerinden dolayı din ve siyaset bağlamlarında ayrışma halinde olmuşlardır. Bu sebeple millet olma ve siyasi arenada devlet olabilmek süreçlerinde geri kalmalarına büyük tesirler olmuştur. Bu duruma karşılık daha çok güçlü siyasi ve askeri toplumların boyunduruğunda yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Ermeni toplumunun arka planında yatan bu realitesini besleyen bir diğer faktör ise Anadolu coğrafyasında dağınık halde yaşamalarından kaynaklandığı da iddia edilebilir.⁹ Ermeniler, İslam'ın bir semavi din olarak zuhur etmesinden sonra Arapların, Farisilerin ve Anadolu'nun doğusunda zaman zaman ortaya çıkan lokal Kürt beyliklerinin bölgede hâkim olmalarıyla sürekli yeni bir iktidarın yönetimi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak varlıklarını en uzun süre Türklerin hâkimiyeti altında 19. yüzyılın sonuna değin barış içerisinde geçirdikleri yadsınamaz tarihsel bir gerçekliktir.¹⁰

Ermeniler, Osmanlıların 14. yüzyıldan itibaren zamanla Ön Asya, Balkanlar, Mezopotamya ve Kafkaslarda yekûn bir siyasi kuvvet olarak belirmesi ile uzun yıllar Müslüman etnik unsurlarla dostça ve yakın gündelik ilişkiler kurarak yaşamışlardır. Ayrıca Devlet-i Âliyy-i Osmani'de bürokratik kanallarda boy gösterme şansını da bilhassa devletin son yüzyılında yakalamışlardır. Beşeri anlamda karşılıklı saygı ve tolerans ilkeleri çerçevesinde Ermenilerin gösterdiği davranışlar, Osmanlı yönetimi tarafından takdir edilmiş ve "*Millet-i Sadıka*" sıfatıyla anılan bir toplum olmuşlardır.¹¹

Türk tarih yazımında sıklıkla Osmanlı Devleti'nin çözülüşü ile ilgili dile getirilen nedenler arasında Fransız İhtilali'nin yarattığı siyasal atmosferin yanı sıra emperyalist güçlerin kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için Hristiyan tebaayı 19. yüzyıldan itibaren ayrılıkçı hareketlere teşvik ettikleri gibi açıklamalar yer almaktadır. Buna ek olarak şu tarihi gerçekliğin de dile getirilmesi gerekir ki, Osmanlı'nın merkez ve taşra yönetiminde hâkim olan Müslüman-Türk zihin yapısının takip ettiği idari ve dini yönetim anlayışındaki bazı keyfilik ve eşitsizlik halleri gündelik hayatta gayr-ı müslimler açısından rahatsız edici durumları da ortaya çıkarabilmekteydi.¹² Özellikle onları gayr-ı müslim olarak görmek başlı başına sosyal anlamda bir dışlanmışlık gerçeğini doğurmaktaydı. Ayrıca bu rahatsızlık onların sosyal hayata entegre olmalarında kimi zaafiyetler doğururken toplumsal açıdan ruhlarında bir arada olma/kenetlenme ve doğal olarak millet olma bilinçleri

9 Cemal Anadol, *Tarihin Işığında: Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 19.

10 Hülya Yazar, "Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri", *OTAM*, Sayı: 13, 2002, ss. 35-57.; Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası (Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Isparta, 2001, s. 3-4.; Erol Kürkcüoğlu, "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi*, Ankara, 20-21 Nisan 2002

11 Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Eraren Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, Kış 2003, ss. 137-152.

12 Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s. 11.; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, Cilt: 2, Pars Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.

üzerine de çeşitli tesirler yapmaktaydı. Zaten imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak tabir edilen zaman aralığına değin Osmanlı Devleti'nin yıllarca ve zahmetle tesis ettiği siyasi barış ortamından gayr-i müslim tebaanın eşit olmayı hiçbir zaman bu kadar istedikleri görülmemiştir. Bu ve daha farklı lokal gelişmelerden dolayı gayr-i müslim tebaanın Osmanlı'dan kopuşları hızlı bir tarihi süreci doğurmuştur.¹³

Osmanlı'nın son dönemlerinde gündelik hayatın her boyutunda sürekli bir değişim söz konusu idi. Ancak hayatın akışı içerisinde Ermeniler özellikle Rumların ve diğer Balkan uluslarının bağımsızlık yolunda giriştiği eylemlerinden ve fikirlerinden tedrici bir şekilde etkilenmekteydiler. Devlet riyasetinin bazı kurumlarından Rum kökenli bürokratların el çektirilmesinden dolayı oluşan boşluklara Ermeni kökenli kişiler daha sık bir şekilde görev almaya başladılar. Devlet bürokrasisinde görev alan Ermenilerin düşünsel ve siyasal perspektifleri zamanla Batı ile temas ve diğer yazılı ve görsel kaynakların tanınması süreçleri vasıtasıyla yarattığı etki bir tür kimlik değişimini de beraberinde getirmekteydi. Bu zaman zarfında Ermeni nüfusunun büyük bir bölümünün bulunduğu Anadolu ve diğer vilayetlerde Ermeni halkı için hayatın ritmi diğer gayri müslim unsurlarınkine göre daha pozitif bir seyirdeydi. Ancak yukarıda zikredilen birtakım koşulların etkisi ve özellikle de Rusya'nın bu süreçte kendi çıkarları için Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Ermenilerle ilgilenmeye başlamasıyla çeşitli siyasi ve askeri problemler zuhur etmiştir. Ayrıca Batılı diğer büyük emperyalist güçlerin başta misyonerlik olmak üzere çeşitli kanallardan Ermeni toplumunu kendi siyasi ve ekonomik çıkarları lehinde etkilemeye çalışmaları, uzun yıllar bir barış ikliminde yaşayan Müslüman etnik gruplar ile Ermenilerin arasında bazı sosyal ve siyasal problemleri ortaya çıkarmaktaydı.¹⁴

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında Ermenilerin milli kimlik inşalarına etki edecek faktörlerin niceliksel ve niteliksel durumları gün geçtikçe artmaktaydı. Memiş'inde belirttiği gibi dış güçlerin yardımıyla oluşturulan Ermeni komiteleri aracılığı ile memleketin birçok yerinde kulüpler ve kitaplıklar açılmış, buralara giden kişilere başta Ermeni tarihi olmak üzere Ermenilerle ilgili bilgiler ihtiva eden ve Ermeni milliyetçiliğini körükleyen fikirler aşılaiıcı metinler sunulmuştur. Ermeni Patrikhanesi ise, dini yükümlülüğünü bir tarafa bırakıp, politize olmuş bir şekilde bütün mevcudiyeti ile komitecilerin karargâhı haline gelmiştir.¹⁵

Osmanlı toplum yapısında Millet-i Sadıka olarak bilinen Ermeniler artık 20. yüzyılın başlarında gün geçtikçe siyasal ve askeri bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu süre zarfında en çok destek gördükleri Çarlık Rusya'sının asıl amacı Doğu Anadolu'da müstakil bir Ermeni devleti yaratarak tarihsel emeli olan sıcak denizlere inmeyi daha da kolaylaştırmaktır. Ayrıca Rusların

13 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.; Ahmet Gündüz, "19. Yüzyıl Osmanlı Reformlarında Etkili Olan Sosyal, Ekonomik, Politik Ve Askeri Faktörler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Bahar 2006, ss. 1-16.

14 Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim Ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 73-74. Yılmaz Karadeniz-Hidayet Kara, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Turkish Studies*, Volüm; 5/3, 2010, s. 1545. Osmanlı devletinde ayrıntılı nüfus oranları için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu: 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

15 Ekrem Memiş, "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Haziran 2005, ss. 2-11.

bu planına karşı bilhassa İngilizler ve Fransızlar da Rusların daha fazla güneye inmemeleri için siyasi ve dini propagandalarla Ermenileri kazanmaya çalışmışlardır. Osmanlı için ağır reçeteleri olan Balkan Harpleri sonrasında taşrada giderek zayıflayan merkezi otoritenin ortaya çıkardığı durumdan da istifade eden Ermeniler Anadolu'nun birçok yerinde dernek kurup siyasi ve kültürel çalışmalarını arttırmışlardır. Komitacı Ermeni çetelerinin yer yer Müslüman ahali üzerinde imha süreçlerine kalkışması da huzursuzluğun seviyesini giderek arttırmıştır.¹⁶

Bu zaman zarfında Anadolu topraklarında istenmeyen vahim insani durumların vuku bulması nedeniyle Devlet-i Âliye'nin bazı tedbirler alması elzem hale gelmiştir. Netice itibariyle başkent İstanbul'a taşra birimlerinden Ermeni olaylarından duyulan rahatsızlıkla ilgili yığınla rapor ve telgraflar çekilmekteydi. Böylesi bir durum karşısında Batılı güçlerin tepkilerine rağmen alınacak tedbirlerin boyutları kestirilmesine karşın uygulanma safhasında nasıl dramların çıkacağı bilinmemekteydi. Zaten Dâhiliye Nezareti tarafından verilen teklifle 27 Mayıs 1915 tarihinde de üç maddelik bir tehcir (Göç Ettirilme) kanunu yasal hale gelmesiyle, uygulanmaya konulduğunda ortaya çıkan dramlar günümüze değin Ermeni sorunun önemli bir detayını teşkil etmektedir. Bu kanun ile casus ve hainlerin yargılanması yetkisi yerel askeri komutanlıklara verilirken, halkın öncelikle mal, namus ve can güvenliklerini sağlamak koşuluyla göç ettirilmesi öngörülmekteydi. Ancak kanunun uygulanması esnasında tahmin edilemeyen durumlar da ortaya çıkmıştır.¹⁷

Devrin İttihatçı hükümetinin bu süreçte Suriye'ye göç ettirilecek olan Ermeniler hakkında şu talimatnameyi yayınlanması bazı tarihsel gerçeklerin daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayacaktır. Talimatnamenin devrin anlayışı ve imkânları doğrultusunda incelikli bir şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bilhassa göç ettirilecek Ermenilerin rahatlıklarının ve güvenliklerinin sağlanmasının önemsendiği anlaşılmaktadır. İlgili talimatnameye göre: *“Bahsi geçen kasaba ve köylerde yerleşik ve nakli gereken Ermenilerin yeni yerleşme bölgelerine hareket ettirilmeleri ve yolculukları sırasında rahatları sağlanmalı, canları ve malları korunmalıdır. Varışlarından, yeni yurtlarına tamamıyla yerleşmelerine kadar, iâşeleri, mülteci tahsisatlarından karşılanmalıdır. Bunlara daha evvelki mali durumları ve hâlihazır ihtiyaçlarına göre, mal ve toprak dağıtılmalıdır. İhtiyaç sahipleri için, hükümet evler yapmalı, çiftçi ve ihtiyaç sahibi zanaatkârlara tohum, âlet, teçhizat temin etmelidir. Bu emrin tamamıyla, Ermeni isyancı komitelerinin genişlemesine karşı bir tedbir olması nedeniyle, Müslüman ve Ermeni gruplarının, karşılıklı katliama girişmelerine yol açacak şekilde yerine getirilmesinden kaçınılmalıdır. Yeniden yerleştirilen Ermeni gruplarının refakat etmek üzere, özel görevliler temini için düzenlemeler yapılacak, bunların yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlanacak, bu amaçla gerekecek harcamalar, göçmenlere ayrılan hükümet tahsisatından karşılanacaktır. Göçmenlerin yolculukları sırasında, varış yerlerine kadar, gerekli iâşeleri sağlanmalıdır. Yoksul göçmenlere, yerleşebilmeleri için, kredi verilmelidir. Yolculuk halindeki kişiler için kurulan kamplar, muntazam olarak denetlenmelidir. Bu kişilerin refahı için gerekli tedbirler alınmalı, ayrıca asayiş ve güvenlikleri sağlanmalıdır. Yoksul göçmenlere yeterli yiyecek verilmeli ve sağlık durumları, her gün, doktor tarafından denetlenmelidir. (...) Hasta, kadın ve çocuk trenle, diğerleri ise dayanıklılıklarına göre, katırlara, araba içinde veya yaya*

16 Ekrem Memiş, “Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni ...”, ss. 2-11.; Muhammet Yıldız, “Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları”, *RTEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, ss. 11-20.

17 Ekrem Memiş, “Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni ...”, ss. 2-11.; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek vd., *Ermeniler, Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004, s. 62.

olarak gönderilmelidir. Her konvoya bir müfreze muhafız refakat etmeli, her konvoyun yiyecek malzemeleri, varış yerine kadar korunmalıdır. (...) Kamplarda veya yolculuk sırasında, göçmenlere karşı bir saldırı vuku bulursa, bu saldırılar, derhal önlenmelidir.”¹⁸

Millet-i Sadıka namıyla Osmanlı tarihine adını yazdırmış olan Ermenilerin 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı siyasi ve sosyal sebeplerin etkisinde kalmalarından dolayı bağımsızlık yönünde talepleri söz konusu olmuştur. Bu ahval yüzyıllardır Anadolu’da beraber yaşadıkları Türkler ve Kürtler ile felaketli yılların yaşanmasına da sebep olmuştur. Bu süreçte Ermenilerin bağımsızlığını dönemin Batılı güçlerin dillerinden düşürmemelerine karşın aslında çıkarları için siyasi ve askeri bir seçenek olarak Ermenileri kullandıkları zamanla anlaşılmalıdır. 1923 Lozan Antlaşması’nda bir kez daha kesin olarak Batılı devletlerin Ermenilerden ziyade kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ile ilgilendikleri görülmüştür.¹⁹ İtiraf niteliğinde birçok yazılı metin ve hatıratın dönemin şahitleri olan Ermeniler tarafından da kaleme alınmasıyla bu tarihsel aldanmışlığın boyutları görülebilir. Şayet Ermeniler güçlü bir yaşam inşa ettikleri Kürtler ve Türklerle böylesi bir askeri ve komitacı fikirlerden uzak barışçı ve diyaloga dayalı yöntemlerle taleplerini dile getirmeğe öncelik vermeyi tercih etselerdi, yaşanan pek çok olumsuzluğun önüne geçme imkânının olduğu söylenebilir. Tabii sosyal ve siyasal sorunların sadece bir tarafa yüklenmesi elbette sosyal bilim realitesi bakımından kabul edilemez. Öte taraftan Anadolu’da vuku bulan Ermeni olaylarının alt yapısında Müslüman Türk ve Kürtlerin kusurlarının da bir hayli fazla olduğu; bireysel, idari, kültürel ve ekonomik nitelikli bu kusurların bilimsel kriterler doğrultusunda cesurca tespit edilip üzerinde düşünülmesi hakikate ulaşmakta bir zorunluluk arz etmektedir.

20. Yüzyılın Başlarında Muş Bulanık’ta Ermeni Olayları

Uzun yıllar Osmanlı Devleti’nin sınırları dâhilinde barış içerisinde yaşamış olan Ermenilerin 19. yüzyılın sonuna doğru giriştikleri siyasi ve askeri eylemlerin anlaşılması duygusal tahakkümün etkisinde kalınmasından dolayı dönemin yaşanmışlıklarının sağlıklı bir şekilde idrak edilmesi halen zor görülmektedir. Hıristiyan olmalarının Ermeni tarafının uluslararası kamuoyunda destek bulmalarını kolaylaştırıcı bir etken olduğu söylenebilir. Bunun da tesiriyle, Türkiye’ye karşı siyasi ve gerçeklikten kopuk propaganda ve suçlama yöntemleri geliştirdikleri görülmektedir.²⁰ Türkiye ise bu faaliyetler karşısında savunmacı ve duygusal bir milli refleksle hareket yolunu tercih etmesi yer yer kendisini doğru ve yeterli derecede ifade edememesine yol açmıştır. Bu durumda her iki tarafın araştırmacılarına düşen vazife, tarihi kayıtlara ve bilgilere milli ve dini duygulardan arınmış yöntemlerle yaklaşmaktır. Ancak bu önerinin gerçekleşmesi, her iki tarafın yaşanılanlar üzerinden inşa ettikleri aşırı politize tavır nedeniyle bir hayli zor görülmektedir.

18 Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı? Belgeler*, ATO Yayınları, Ankara 2004, s. 11.; Dış Politika Enstitüsü; *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu*, Ankara 1983, s. 24-25.; Ekrem Memiş, Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası*, 3. Baskı, Konya 2002, s. 273-279.

19 Durdu Mehmet Burak, “Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 62, Cilt: XXI, Ankara, 2005, ss. 545-567.

20 Türkiye’nin uluslararası siyasi arenada karşılaştığı Ermeni sorunu ve tehcir söylemlerine ve buna mukabil geliştirdiği siyasi argümanları hakkında bkz. Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletim Yayınları, İstanbul 2006.

Çalışmanın bu bölümünde Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan Ermeni olaylarının bir kısmı Osmanlı Arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulacaktır. Bu belgeler dönemin algısı ve ortamı dâhilinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu belgelerin içeriğindeki bilgilerin tarihsellik açısından yaşanmış olanlarla birebir örtüştüğünü söylemek bilimselliğe uygun düşmemektedir. Bu nedenle çalışmamızda sunulacak belgelerin içeriğinde yer alan anlatımların aslında bize ne demek istediğini sosyal bilimler nazarında eleştirel bir yöntemle analiz etmeye gayret gösterilmiştir.

Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti için giderek bir sorun haline gelen Ermeni sorunu derin sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle siyasi faturası daha ağır neticeler doğurmaktaydı. Ermenilerin Batılı güçler ve Ruslarla yaptıkları ittifak siyasi ve askeri sonuçları bakımından Osmanlı'nın zayıf ekonomisine ve siyasi itibarına ek maliyetler çıkarmaktaydı. Ermeniler her yerde komitacı fikirlerle hareket etmekte olup bilhassa Ruslarla çok sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Örneğin Bulanık çevresinde Rusların siyasi propagandasına maruz kalan Ermenilerin bazıları jandarma tahkikatına uğramaları neticesinde Rusya'ya kaçmışlardır. Bu ilişki, Hariciye nezaretine 13 Teşrin-i Evvel 1910 tarihli Petersburg Se-fareti'nden varid olunan 513 numaralı tahriratın tercümesinden anlaşılmaktadır. Yapılan tercüme şöyledir: *"Bulanık ahalisinden Rusya'ya firar eden 30 Ermeni'nin tard ve teb'id keyfiyetine dair 13 Eylül 94 tarihli 137 numaralı tahrirat-ı âliye-i asafanelerine münderic evamire imtisalen bu babda Rusya hariciye nezareti nezninde icra istemiydim nezaret-i müşarünileyhten cevaben alınan teşebbüsat-ı lâzime üzerine sureti mel-fuf tahrir merkum Ermeniler kanunen lazım gelen muamelatı ifa etmeksizin tecavüz etmiş oldukları cihetle bunların Rusya memalikinde ihtiyar ve ikamet etmelerine müsaade olunamayacağı beyan olunuyor."*²¹

Bulanık çevresinde yerleşik olan Ermenilerin, Ruslardan askeri malzeme ve sair lojistik destek aldıkları Dâhiliye Nezareti'ne Şirvan'da bulunan Bitlis Valisi'nden 4 Teşrin-i Sani 1914 tarihinde çekilen şifreli telgraftan anlaşılmaktadır. Telgrafta belirtilen duruma göre Muş'un Gümüş karyesinden ve Taşnak Komitesi üyelerinden Esro ve arkadaşlarının çuvalar içerisinde silah sevk ettikleri yerel jandarma tarafından tespit edilmiştir. Bu silahlar derdest edilip kontrol altına alınmıştır. Telgrafta ayrıca şu ifadeler de yer verilmiştir: *"Teşrîni evvel zarfında Muş'un Gümüş karyesinden ve Taşnak komitesi sergerdelerinden Esro ile refiklerinin bir çuval içinde üç Yunan mavzeri getirdikleri jandarma devriyesi tarafından görü-lerek müsâdere olduğu gibi bu kere Bulanık kazası merkezindeki Ermeni murahhasa vekilinin bulunduğu mahalle süvârî ve müsellağ olarak altı şahsı meçhulün vürudu haber alınarak hâsıl olan şüphe üzerine icrâ kılınan taharriyâtda iki askeri ve bir Rus mavzeri ve sekiz adet Yunan gara tûfengi ile bir kundaklı ve iki kırma rovelver ve eslihai mezkûreye âit bir hayli cebhânenin zuhûr etmesi ile müsâdere ve bir takım evrakın elde edildiği ve eşhâsı merkumeden beşi Hınıslı ve birisi Bulanıklı olup üçü esnâyı taharrîde firâr etmesi ile bunların takibine ve diğerlerinin tahtı nezârete ahzına ibtidâr ile firarilerin Şeyh Yakûb karyesinden ve ihlâli asayiş maddesinden mukaddemâ on beş seneye mahkûm takımdan Melkon nâm şahsın hânesinde tutulduğu merkûmun hânesinde de bir martin ve bir sürmeli tûfeng ile on ateşli bir rovelver zuhur etmesi ile merkezi kazaya getirildiği ve kendilerinin ciheti adliyyeye tevdi olduğu mahallinden bildirilmiş."*²²

Bulanık yöresinde vuku bulan bu olaylara Bitlis Vilayetinden gönderilen şu istihbarat telgrafında da ayrıca yer verilmiştir: *"Bulanığın Hamza Şeyh karyesinde bazı Ermeni beyanında dört vilayet beylik olacakmış. İngiliz firka taburu asker verecekmış. Bitlis'ten eli atmış hane sahipleri nakil hane eylemişler gibi işitilmekle bu tefrikada bulunanlar mahallence celbiyle tahkikat lazım icrasına mübaşeret olduğunu ve kesretle Ermeni sakini bulunan Muş ovası ve Bulanık kadısınca her vakitten ziyade takibat lazım. Esbab-ı ikmal olduğu Bulanık kaymakamlığının işarına atfen Muş mutasarrıflığında yazmakla tedbir ve takibatı acil ifası ve Hama Şeyh karyesinde ki tefrikat-ı*

21 BOA., HR. SYS. 2853/46, Belge No: 1/1.

22 BOA., DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 5.

*müdüriyete ait tedbirle diğer telgraf da arz olunan Kekerli karyesi tatbikatı Bulanığa gönderilen memura tebliğ kılındığı maruzdur.*²³ Bulanık kazasının Hamza Şeyh karyesinde bulunan Ermeniler yörede yakın zamanda bir Ermeni idaresinin kurulacağını ve İngilizlerin de kendilerine destek vereceklerini dile getirmeleri önemli bir başka gelişme olmuştur. Ayrıca buradan da anlaşılacağı üzere yerel Ermeni halkının Batılı güçlerin kendilerine siyasi ve askeri destek vereceklerinden haberdar olmaları o dönemin koşulları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Bilhassa milli bir devlet kurma hedefinin Ermeni halkı tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Bu çerçevede dâhilinde yerel Müslüman halka karşı siyasi ve psikolojik propaganda eylemlerine başvurdukları anlaşılmaktadır.

Bab-ı Ali İkinci Divanı'na 21 Mart 1915 tarihli ve 3803 sayılı ile sunulan bir şikâyet dilekçesinde Muş'un Bulanık kazasının Müslüman halkı, Ermenilerden gördükleri eziyetin yanı sıra bir Ermeni idaresi kurulacağı üzerine propagandalar yürütmeleri halkı endişeye sevk etmiştir. Bu nedenle yerel hükümet yetkililerine şahit oldukları gelişmeleri dile getirmişlerdir. Bu bağlamda kaleme alınan dilekçede şu ifadeler yer verilmiştir: "*Bulanık kazası dâhilinde Hamza Şeyh karyesinde bazı Ermeniler tarafından bir Ermeni idaresi tesis edileceği yolunda vuku bulunduğu haber alınması üzerine tahkikata teşebbüs edildiğine dair Bitlis vilayeti vekâletinin telgrafnamesi manzur-u âli buyrulmak için ârz ve takdim kılındı efendim.*"²⁴ Bu belgede de görüldüğü üzere Bulanık çevresinde bulunan Ermeniler, Müslüman halk üzerinde psikolojik propaganda yürütmektedirler.

Bulanık kazasının Kekerli karyesinde Ermenilerin Müslüman ahaliyi karıştırdıkları ve bilhassa Ezan-i Muhammediye'yi engellemek için eyleme giriştikleri hakkında Bab-ı Ali İkinci Divanı'na 22 Mart 1915 tarihli ve 3809 sayılı şikâyet dilekçesi ile bazı tedbirlerin alınması yönünde halktan bir talep gelmiştir.²⁵ Şikâyet edilen hadisenin aslı ise şu şekilde meydana gelmiştir: "*Bulanığın Kekerli karyesinde ezani Muhammediye okunur iken karye-i mezkûrunun Ermeni'den bulunan muhtarı Serkiz ve ihtiyar meclisleriyle diğer on Ermeni tarafından mani edildiği hükümeti mahalliyeye ihbar edilmeleri iltihak bu faal ve cerad vaki yeri İslam ve üç Ermeni'yle afadları mütecasirlerden elde edilen merkum Serkiz'in ikrarıyla zabt olmuş ve tahkikat neticesine tahbir-i zabta mahallice diğer maznunların henüz celb edilememesinden mebhuz bulunduğu mahalli ve Muş mutasarrıflığına işarıyla maruzdur.*"²⁶

Rusların 1915-1916 yıllarında Anadolu'nun Kuzeydoğu yönünden başlayarak Doğu Anadolu'nun aşağı kesimlerine doğru başlattıkları işgalde onlara hem rehberlik hem de silahlı olarak destek veren bölge Ermenileri bu süre zarfında Muş, Sason, Malazgirt, Bulanık çevresinde bulunan yerleşim birimlerinde Müslümanlara karşı imha politikası gütmüştü. Bu dönemde yaşanan olaylar, bölge halkının zihninde ve kültürel yaşamında uzun yıllar önemli tesirler bırakmıştır. Şehir, kasaba ve köyler mimari açıdan bu süreçte ciddi tahribatlara uğraması bir kez daha bölgenin yeniden kalkınması sürecini uzattığı gibi bazı yerleşim birimlerinin de insansızlaşmasına neden olmuştur.²⁷

23 BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 9.

24 BOA., Y. PRK. UM. Belge No: 8.

25 BOA., HR.SYS.2853, Belge No: 1/2.

26 BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 5.

27 BOA., HR. SYS. 2872/4, Belge No: 100-113.; BOA., Y. PRK. ASK. 108/48 Belge No: 1; Yılmaz Karadeniz,

Anadolu'nun birçok ilinde olduğu gibi Muş ve Bulanık çevresinde de Ermeni patrikliğinin Ermeni halkı Osmanlı'ya karşı siyasi ve askeri amaçlı olarak organize ettiği anlaşılmaktadır. Bu manada kışkırtılan Ermeni halkın, Müslümanlara karşı istenmeyen olaylara başvurdukları görülmektedir. Bu zaman zarfında Patrikhane'nin desteği ile Bulanık'taki Ermenilerle Rahip Sehak'ın Manastır'da silah depoladıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle Rahip Sehak tutuklanmıştır. Bu tutuklanmaya Ermeni Patrikliği itiraz etmiştir. Bu itiraz nedeniyle 29 Kasım 1913'te Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen dilekçede şu ifadeler yer verilmiştir; “*Bulanık Kazâsı Ermeni Manastırı*”na bazı eşhâs-ı meçhûle tarafından silah konulmasından dolayı hükûmet-i mahalliyece hilâf-ı usûl ve mukarrerât olarak manastır ile murahhasahâne teharri ve murahhasa vekili Rahib Sehak Efendi de tevkif edilmiştir. Bir manastır veya murahhasahânenin teharri ve evrâk-ı resmîyenin alınarak murahhasa vekili efendinin de hapishanede tevkif edilmesi gayr-i câiz olup usûl ve mukarrerât-ı mahsûsası ahkâmına riâyet idilmeksizin bu gibi icrâât-ı kânûn-u şiknâdede bulunulması hükûmet-i mahalliyece mahsûs ahvâldendir.”²⁸

Bulanık'ın coğrafik olarak Kuzey-Güney ve Doğu-Batı hattında önemli bir yerde bulunmasından dolayı Ermeni komiteleri Ruslardan aldıkları silah ve diğer lojistik malzemeyi Ermeni komitelerinin bulunduğu diğer yakın yerlere sevk etmek istemişlerdir. Bu sevkiyat Bingöl, Muş, Bitlis gibi yakın çevreye yönelik olmaktadır. Buna örnek olarak Bitlis Vilayeti Tahrirat Kaleminden 17 Şubat 1914 tarihli ve Dâhiliye Nezaret-i Celilesine hitaben kaleme alınan yazıda, Bulanık kazasında silah satan ve sevk eden Ermenilerin tevkif edildiği bildirilmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliğinin bu gelişmeye tepki göstererek yaşananlara politik bir atmosfer kazandırma gayretine kapılmıştır. Ancak neticede Bulanık Kaymakamlığını suçlamasına karşın yerel idare tarafından gerçekleştirilen resmi tahkikat neticesinde gelişmelerin Ermeni Patrikliğinin duyurduğu türden olmadığı anlaşılmıştır. Gerçekte yakın civarda bulunan komitelerin Ruslardan alınan silah ve teçhizatla silahlandırıldığı sonucuna varılmıştır.²⁹

Muş ve Bulanık çevresinde 20. yüzyılın başlarında yaşanan Ermeni vakalarından bir diğeri ise Muş'tan kaçıp Diyarbakır'ın Hani kasabasına mülteci olarak gelen Muş jandarma efradından ve Kale Mahallesi sakinlerinden 37 yaşındaki Mevlüd oğlu Mahmud'un anlattıklarıdır. Rus esaretinden kurtularak geldiğini ifade eder. Devamla esaretten kurtuluşundan ve yol boyunca başına gelenleri Hani Müdürü İsmail'e şu ifadelerle aktarmıştır; “*Ermeniler on nefer kadar var idi. Hatta bunlardan Bulanıklı Keşiş oğlu Kinyaz ve Abri karyeli Gazar ve Gülan karyeli Bedo ve Muşlu Melkon oğlu Vano*”yu tanıdım. Ermeniler beni öldürmek istediler. Asker olduğum için Rus neferleri bırakmadılar. Fakat fenâ hâlde beni darp ve tahkir ettiler. Oradan beni aldılar, Molla Davud karyesine gittik. Beni zâbitâna gösterdikten sonra bir hânede habs ettiler ve üzerime altı nefer nöbetçi diktiler. Gece oldu mu bir nefer beni bekler, beşi köyün içine giderlerdi. İslâm gelin ve kızları toplayıp getirir, bunları cebren oynatır. Ve şarap içirdikten sonra muâmele-i nâ-meşrû,, a yaparlardı ve bana hitaben, bak işte Müslümanların hâli hep böyle olacak der, kemâl-i hiddet ve şiddetle din ve imanımızı seb ve şetm ederlerdi. O geceyi bu suretle geçirdik. Sabahleyin oradan

“Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)”, *History Studies*, Cilt: 7, Ortadoğu Özel Sayısı, 701, ss. 183-198.; M. Philips Price, *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 122.

28 DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 1, 14, 19, 21, 24, 26.; BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-19.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

29 BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-26.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

çıkacağımız sırada zaten pek az olarak gidememiş, kalmış bulunan köy halkını hep kestiler ve birçok işkencelerle öldürdüler.”³⁰

Bulanık çevresinde silahlı eylemlerde bulunan Ermeni komiteleri genel anlamda askeri ve lojistik zorluklarla karşılaşmalarından dolayı bu ihtiyaçlarını her zaman Rusya’ya yönelmek suretiyle gidermeye çalışmışlardır. Bu gelişme bir kez daha göstermektedir ki yüzyılın başlarında Ermeni komiteleri Rusya ile sıkı siyasi ve askeri ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkiye dair bir örnek olarak: “*Muş’a tabii Bulanık kazası ahalisinden bir nefer Ermeni Kars muhacirlerinden İsmail namıyla bir şahsın delaletiyle Rusya cihetine geçmek üzere buldukları sırada Hamidiye Onuncu Alayı Bektaşilerden Mustafa ve Kota Ağası Haydar Ağalara tesadüflerinden merkum İsmail çend el tüfek atmışlar ise de umumi tutulup Diyardin hükümetine teslim olunmuştur.*”³¹

Muş, Bulanık çevresinde yaşayan Ermeni komiteleri devamlı surette ve bilhassa süreli basın vasıtasıyla Ermeni toplumunu milliyetçilik, dayanışma ve yaşanan olaylar hakkında halkı bilinçlendirmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda propaganda faaliyetlerinin diğer yöntemleri de söz konusu olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Ermeni toplumunun Osmanlıya karşı kışkırtılması sürecinde özellikle Rus basımevleri önemli ölçüde destek sağlamışlardır. Rus şehirlerinde basılan neşriyatlar kaçak yollarla ülkeye sokularak halka dağıtılmasına çalışılmıştır. Örneğin Bitlis Vilayet-i Âliyesine Dâhiliye Nezareti tarafından yazılan, 24 Haziran 315 tarihli şifreli telgrafta: “*Rusya’dan Bulanık kazasına Bitlisli Bakalyan Sehak namına postayla gönderilip mahallince derdeste olunan bir kıta’ bir mez’re mektup ile Mişak nam mez’er gazeteyle 74 nüsha tercümeleriyle beraber hükümet-i mahalliye tevdi edilmiş olduğunda. Baş müdüriyetine işarına atfen telgraf ve posta nezaret-i âliyesinden gelen 16 Haziran 315 tarihli tezkirede bildirilmesi olmasıyla bu bab da icrası tabii olan tahkikat neticesiyle serien inbası lüzumunla su-i atufiyelerine işarı tesri izbar-ı muamelat komisyonundan ifade kılınmıştır.*”³²

Sonuç

Türk tarihçiliğinde gayr-i müslim tebaanın 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak talep ettikleri bağımsızlık hareketleri genellikle Fransız İhtilali’nin yaydığı fikirlerle ilişkilendirilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle İmparatorluk sınırlarında merkezi hükümetin desteği ve yasallığı altında çalışan taşra yöneticilerinin kimi keyfi tutumları ile Müslim tebaanın iktidarın kendilerine dayanan meşruiyetinden dolayı gar-i müslim olana ötekileştirici davranışları yadsınmıştır. Ayrıca sorunun günümüze değin gelen kaotik halinden dolayı sorunun anlaşılması ve tarafların uzlaşması, aşırı milli ve hissi duyguların etkisinde kalan sosyal bilimcileri de bir tür tutucu değişime zorlamıştır. Ayrıca her iki tarafın aşırı suçlayıcı refleksler göstermesi tarihsel olanın anlaşılmasını daha da zor hale getirmiştir.

30 BOA. HR. SYS. 2872/2, Belge No: 75-91, 103-106, 11-113, 163-166.; Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı’nda Ermeni Mezalimi...”, ss. 183-198.

31 BOA., DH. TMİK. M. 5/35 Belge No: 2.

32 BOA., DH. TMK-M. 72/70 Belge No: 1.

Netice itibariyle 20. Yüzyılın başlarında Muş Bulanık çevresinde dış devletlerin Osmanlı üzerinde kurguladıkları çıkarlarının bir tür kurbanı haline gelen Ermeniler yüz yıllardır beraber yaşadıkları ve köklü sosyal ilişkiler geliştirdiği Müslüman Türk ve Kürtlerle anlaşılmaz bir sürece girmişlerdir. Muş, Bulanık gibi bir lokal yerleşim çevresinde de bu dönemin olumsuz örneklerini görmek mümkündür. Bilhassa Ermenileri kendi taraflarına çekmek uğruna Rus ve İngiliz propagandasının etkisi ve lojistik desteği Osmanlı Arşiv kaynaklarında görülmektedir. İstanbul Ermeni Patrikliği ve Ermeni kilise rahiplerinin bu zaman zarfında politize oldukları ve hatta kilise gibi dini mabetleri silah deposu haline dönüştürdükleri görülmektedir. Ayrıca Ermenilerin komiteler aracılığıyla Müslüman ahali üzerinde imhaya varan düzeyde askeri yöntemleri tercih etmeleri bir diğer olumsuz gelişme olmuştur. Bulanık ve çevresinde bu zaman zarfında yaşananlar adeta Anadolu'nun diğer yerlerinde yaşanan Ermeni olaylarının bir özeti gibi özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-19.

BOA. DH. EUM. EMN. 72/31-26.

BOA. HR. SYS. 2872/2, Belge No: 75-91, 103-106, 11-113, 163-166.

BOA., DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 5.

BOA., DH. TMIK. M. 5/35 Belge No: 2.

BOA., DH. TMK-M. 72/70 Belge No: 1.

BOA., HR. SYS. 2853/46, Belge No: 1/1.

BOA., HR. SYS. 2872/4, Belge No: 100-113.

BOA., HR.SYS.2853, Belge No: 1/2.

BOA., Y. PRK. ASK. 108/48 Belge No: 1.

BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 5.

BOA., Y. PRK. UM. 32/23, Belge No: 9.

BOA., Y. PRK. UM. Belge No: 8.

DH. EUM. EMN. 72/31, Belge No: 1, 14, 19, 21, 24, 26.

AHMAD, Feroz. Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

AKTAR, Ayhan. Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletim Yayınları, İstanbul 2006.

ANADOL, Cemal. Tarihin Işığında: Ermeni Dosyası, Turan Kitabevi, İstanbul, 1982.

BURAK, Durdu Mehmet. “Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 62, Cilt: XXI, Ankara, 2005, ss. 545-567.

DILXERİ, M. Kewe. “Kop/Bulanık Tarihsel Bir Bakış”, Bilican Haber, 28 Nisan 2013, (Erişim Tarihi: 1.07.2015)http://www.Bulanik.Gov.Tr/Default_B0.aspx?Content=199.

Dış Politika Enstitüsü; Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Ankara 1983.

GÜNDÜZ, Ahmet. “19. Yüzyıl Osmanlı Reformlarında Etkili Olan Sosyal, Ekonomik, Politik Ve Askeri Faktörler”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, Bahar 2006, ss. 1-16.

HALAÇOĞLU, Yusuf. Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı? Belgeler, ATO Yayınları, Ankara, 2004.

KARADENİZ Yılmaz-KARA Hidayet, “Ermenilerin Osmanlı Devleti’ndeki Durumu ve

- Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", *Turkish Studies*, Volume; 5/3, 2010, ss. 1544. -1565.
- KARADENİZ, Yılmaz. "Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)", *History Studies*, Cilt: 7, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 198-183.
- KARPAT, Kemal H. Osmanlı Nüfusu: 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal H. Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- KIRMIZI, Abdülhamit. "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Eraren Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, Kış 2003, ss. 137-152.
- KODAMAN, Bayram. Ermeni Macerası (Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme), Isparta, 2001.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol. "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi*, Ankara, 20-21 Nisan 2002.
- MEMİŞ, Ekrem. "Ermenilerin Kökeni Ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Haziran 2005, ss. 2-11.
- MEMİŞ, Ekrem. Köstüklü, Nuri. Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası, 3. Baskı, Konya 2002.
- MUŞ ALMANAĞI, Transkripsiyon: Güven Aykan, Muş, 2010.
- ORTAYLI, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZDEMİR, Hikmet., Çiçek, Kemal. vd., Ermeniler, Sürgün ve Göç, Ankara, 2004.
- PRICE, M. Philips. Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1977.
- SARINAY, Yusuf. "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, ss. 69-105.
- ŞİHALİYEV, Emin Arif. "Ermenilerin Kimliği Ve Büyük Ermeniistan Efsanesi (Rus Ve Ermeni Kaynaklarına Göre)", *OTAM*, Sayı: 17, 2000, ss. 13-1.
- TANÖR, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, ss. 10-26.
- TUĞLACI, Pars. Tarih Boyunca Batı Ermenileri, Cilt: 2, Pars Yayınları, İstanbul 2004.
- YARAR, Hülya. "Ermeniler Ve Türk-Ermeni İlişkileri", *OTAM*, Sayı: 13, 2002, ss. 35-57.
- YILDIZ, Muhammet. "Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları", *RTEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, ss. 11-20.
- ZÜRCHER, Erik Jan. Savaş, Devrim Ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Ekler

